

Nives MAJNARIĆ PANDŽIĆ

DUNJA GLOGOVIĆ:
FIBELN IM KROATISCHEN KÜSTENGEBIET

DUNJA GLOGOVIĆ:
FIBELN IM KROATISCHEN KÜSTENGEBIET

Primljeno/Received: 28. 09. 2004.
Prihvaćeno/Accepted: 02. 10. 2004.

Nives Majnarić Pandžić
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
HR 10 000 Zagreb

Prähistorische Bronzefunde XIV, 13, Stuttgart, 2003, 90 stranica teksta, 70 tablica crteža i karata te velika preklapljena usporedno-kronološka tablica.

Prähistorische Bronzefunde XIV, 13, Stuttgart 2003., 90 pages of text, 70 tables, drawings and maps and large folding comparative chronological table.

Ova nam je monografija vrlo važna i na nju trebamo biti posebno ponosni jer je objavljena u međunarodno uglednom i često korištenom nizu izdanja *Prähistorische Bronzefunde* (dalje PBF) te prva u kojoj jedan hrvatski arheolog obrađuje i sustavno predstavlja nalaze s našega područja. Ranije su, doduše, i drugi autori objavljivali naše nalaze u toj seriji, ali su uvijek obuhvaćali znatno šire područje s glavnim težištem rada negdje u susjednim krajevima (npr. R. Vasić, A. Harding, Z. Žeravica). Već su i prije bili najavljivani radovi naših autora za pojedine vrste nalaza (npr. K. Vinski-Gasparini o nalazima iz kulture polja sa žarama), ali ti se planovi nisu realizirali.

U Predgovoru, uobičajeno kratkom u svescima PBF-a, autorica ocrtava područje s kojega će obrađivati nalaze fibula i zahvaljuje svima koji su joj pomogli u radu. Ujedno objašnjava poteškoće nastale zbog ratnih okolnosti u zemlji koje su je spriječile da sve

This monograph is very important to us and we should be quite proud of it because it was published in the internationally respected and frequently consulted series of publications called *Prähistorische Bronzefunde* (hereinafter PBF). It is also the first in the series in which a Croatian archeologist examines and systematically presents finds from our country. To be sure, earlier other authors have published Croatian finds in this series, but they always encompassed a considerably wider area, with emphasis somewhere in neighboring regions (e.g. R. Vasić, A. Harding, Z. Žeravica). Works by Croatian authors had been announced previously for individual types of finds (e.g. K. Vinski-Gasparini on Urnfield culture finds), but these plans never came to fruition.

In the Foreword, customarily brief in PBF volumes, the author outlines the region in which she analyz-

primjerke nacрта po originalima. Dodana je i zemljopisna karta radnoga područja.

U nevelikom Uvodu autorica nabraja tipove fibula koji se susreću na ovome području. Nažalost, izostavlja inače uobičajen pregled prethodnih istraživanja pa zato neki vrijedni prethodnici, u prvom redu Š. Batović, nisu dobili zasluženo mjesto u procesu dugotrajnog istraživanja i arheološko-povijesne interpretacije. Na ovom se mjestu ne donose ni opća zapažanja o osnovnim karakteristikama pojedinih tipova fibula i njihovoj međusobnoj povezanosti s obzirom na nastanak i daljnji razvoj. Uobičajena opširna kronološka razmatranja svedena su na minimum. Iako se u tekstu kataloga stalno spominju kronološki sustavi drugih autora s pojedinim fazama i potfazama, na ovom mjestu nisu predstavljeni u cjelini. Tekst o kronologiji sadrži autoričino omeđenje razdoblja kojim će se baviti u svom radu: od pojave fibula u obliku violinskoga gudala do prve pojave fibula tipa *certosa*. Ove posljednje nije uvrstila u svoje razmatranje. Na autoričine zaključke iz Uvoda vratit ću se nakon prikaza kataloškoga dijela. Uvod u knjizi zamjenjuje i zaključna razmatranja kojih, nažalost, nema ni u najkraćem obliku.

Fibule iz radnoga područja – dakle, iz Istre i Dalmacije ili iz hrvatskoga obalnog područja – obrađene su prema standardima izdanja PBF-a, što znači da se teži detaljnome navođenju svih relevantnih podataka za svaki primjerak. Predstavljeno je 568 fibula. To nije velik broj za kriterije svezaka PBF-a, ali za nas je dragocjeno. Fibule su obrađene prema vrstama. Najprije se govori o fibulama u obliku violinskoga gudala i o njihovim tipološkim osobitostima (varijanta Podumci, fibule s lisnatim lukom te po jedna fibula zasebnih obilježja). Odmah treba reći da se često nailazi na vrlo mali broj nalaza ili na samo jedan primjerak. To s jedne strane upozorava na sklonost lokalnom variranju tipova, a s druge pak strane na slabu istraženost terena. Slijede lučne fibule s dvama dugmetima na luku, zatim tip Golinjevo i još neke inačice koje se uglavnom izdvajaju prema oblikovanju ili ukrašavanju luka. Naočalastim fibulama, obljubljenom nakitu i dijelu nošnje na sjeverozapadnom Balkanu, posvećena je zaslužena pažnja. S obzirom na broj nalaza i tipološka obilježja izdvojeno je ukupno osam tipoloških grupa. Slijede fibule s oblogom od jantara koje su jednako karakteristične za Liburne. Njihova podjela temelji se na oblicima jantarne obloge. Uz fibule ukrašene i obilježene jantarnim dodacima uvrštene su i one s koštanom oblogom. O vrlo tipičnom, najkličnijem i najosebujnijem liburnskom obliku – fibulama tipa Osor – u tekstu se govori vrlo sažeto, vjerojatno zato što je taj tip često obrađivan u literaturi.

es fibula finds and thanks all of those who assisted her. She also explains the difficulties caused by local wartime circumstances, which prevented all examples from being sketched based on originals. A map of the research region is also included.

In the short Introduction, the author lists the fibula types found in this region. Unfortunately, she omits the otherwise customary overview of previous research, so that some valuable predecessors, most notably Š. Batović, were not accorded their well-deserve place in the process of long-term research and archeological and historical interpretation. Also lacking are any general observations on the basic characteristics of individual fibula types and their mutual ties given their emergence and further development. The normally extensive chronological considerations have been kept to a minimum. Although the text of the catalogue mentions the chronological systems of other authors with individual phases and sub-phases, here they are not presented as a whole. The text on chronology contains the author's limits or the periods with which she deals in her work: from the appearance of violin bow fibulae to the first appearance of *certosa* fibula types. The latter was not included in her considerations. I will return to the author's conclusions from the Introduction after presenting the chronological section. The Introduction to the book also substitute for the concluding remarks of which there are none, unfortunately, even in the briefest form.

The fibulae from the research region – thus, from Istria and Dalmatia, or the Croatian coastal belt – were analyzed in compliance with the standards of PBF publications, which means an attempt to thoroughly cite all relevant data for each example. 568 fibulae are presented. This is not a large number for PBF criteria, but it is valuable for us in Croatia. The fibulae are analyzed by type. First there is a discussion of violin bow fibulae and their typological features (Podumci variant, fibulae with leafy arc, and several fibulae with specific features). It should be noted immediately that often a very small number or even one example is found. On the one hand, this indicates the affinity for local variations of types, while on the other it highlights the meager field research actually done. These are followed by arched fibulae with two buttons on the arc, then the Golinjevo type and some other variants that are generally distinguished based on the formation or decoration of the arc. Justifiably special attention is dedicated to spectacle fibulae, favored as jewelry and components of attire in the northwestern Balkans. Given the number of finds and typological features, a total of eight typological groups have been discerned. These are followed by fibulae with amber plating,

Zmijastim fibulama, osobito onima karakterističnima za jadransku zonu, posvećena je veća pažnja. Izdvojeno je jedanaest tipova, a među njima prevladavaju inačice jednodijelnih zmijastih fibula. Zatim se govori o pijavičastim fibulama grupiranima u varijante A i B, o čunjastim fibulama s dva i tri dugmeta na luku te o dvopetljestim lučnima fibulama razvrstanima prema oblikovanju luka. Tzv. glasinaka fibula u ovom je području izuzetna pojava i oslanja se na balkansko zaleđe. Rijetke su i pločaste fibule jer se u knjizi ne obrađuje mlađe razdoblje kada su bile česte i specifične u liburnskoj nošnji. Završno poglavlje obuhvaća fibule tipa *protocertosa* i njihove dvije glavne grupe: one s jezičastim i posuvraćenim završetkom nožice te one s kuglastim izdankom na nožici okrenutim prema gore. Tom obliku, vrlo tipičnom i za liburnsko i za japodsko područje, te oblicima s kuglicom, tipičnima za histarsko područje, posvećena je posebna pažnja u monografiji. To je bilo itekako potrebno s obzirom na kontroverzne interpretacije u literaturi. Pregled završava opisom fibula s različitim izdancima na nožici.

Već sam na početku ovog prikaza rekla da je knjiga iznimno važna, naročito zbog toga što je u njoj objavljen i predstavljen velik broj dosad neobjavljenih fibula, pretežno iz šibenskog i zadarskog, ali i iz drugih muzeja. Ipak, treba postaviti i neka pitanja. Jedno od njih je zašto u podnaslovu monografije nije navedeno koje se razdoblje predstavlja. To je važno jer se radi o području u svijetu poznatom upravo po mlađim fibulama iz helenističkog razdoblja, a one su itekako osebujne i karakteristične za liburnsku nošnju. Isto tako uz Istru i Dalmaciju u podnaslovu nije spomenuto Primorje, odnosno čitav dio obale između Raše i sjeverne Dalmacije. U tekstu se taj prostor naziva Liburnija, ali to je trebalo biti rečeno i u podnaslovu. Nadalje, čini se da zemljopisnu definiciju Japodije autorica proteže s Like na cijeli Kordun i Gorski kotar, što je danas neodrživo s obzirom na izdvajanje kolapijanskog područja u dijelovima Korduna i Gorskog kotara (B. Raunig, L. Čučković, D. Božić).

Redakcija serije PBF-a u prvoj bilješci na prvoj stranici ove monografije predane u tisak još 1996. naglašava da autorica nije uzela u obzir neke kasnije objavljene kronološke prijedloge i zaključke, a to je posebno vidljivo u kronološkoj tablici na kraju knjige. Tamo su pregledno predstavljeni svi tipovi istočnojadranskih fibula prema neprilagođenoj Müller-Karpeovoj i Kossackovoj okvirnoj kronološkoj shemi. Uz njih se predstavljaju i važeće faze K. Mihovilić za Istru i Š. Batovića za Liburniju. Budući da tablica obuhvaća i prikazuje vremenski raspon do kraja 4. st. pr. Kr., nedostaju fibule tipa *certosa* koje su ipak prisutne u ranom razdoblju.

which are equally characteristic of Liburnia. Their classification is based on the forms of amber plating. Besides fibulae decorated and marked by amber components, those with bone plating were also included. The very typical, most ornate and most specific Liburnian form, the Osor fibula type, is covered only very briefly in the text, perhaps because this type is so frequently analyzed in the literature.

Serpentine fibulae, particularly those characteristic of the Adriatic zone, are accorded greater attention. A total of eleven types are classified, and among these the single-piece serpentine fibulae dominate. She then covers the leech fibulae grouped into variants A and B, conical fibulae with two and three buttons on the arc and double-looped arched fibulae classified on the basis of the arc form. So-called Glasinac fibulae in this region appear only exceptionally and their source is in the Balkan hinterland. Plate fibulae are also rare, because the book does not cover the later period when they were frequent and specific in Liburnian attire. The final chapter encompasses the *protocertosa* fibula type and their two principal groups: those with tongue-like and reversed foot ends and those with spherical knobs on the foot facing upward. This form, very typical for areas of both the Liburni and Japodi, and forms with buttons, typical of the Histrian area, are subject to special attention in the monograph. This was certainly important given the controversial interpretation contained in the literature. The overview closes with a description of fibulae with different types of extensions on the foot.

Already at the beginning of this review I noted that this book is exceptionally important, particularly because a large number of previously unpublished fibulae are presented in it, primarily those from the museums in Šibenik, Zadar and elsewhere. Even so, some questions must be posed. One of them is why the monograph's subtitle does not state which period is being presented. This is important because this is a region known worldwide precisely due to the later fibulae from the Hellenistic period, and these are certainly specific to and characteristic of the Liburnian attire. By the same token, the term Primorje (Croatia's northern littoral), meaning the entire coastal belt between Raša and northern Dalmatia, is not mentioned in the subtitle together with Istria and Dalmatia. In the text this area is referred to as Liburnia, but this should have been stated in the subtitle as well. Furthermore, it appears that the author defines the geographic term Iapodia as extending from Lika to all of Kordun and Gorski Kotar, which cannot be maintained today given the separation of the Colapiani area in parts of Kordun and Gorski Kotar (B. Raunig, L. Čučković, D. Božić).

Na 57. str. autorica prosuđuje domaće japodske proizvode fibula iz Prozora i Vreпча, ali je suzdržanija kada se radi o nekim autentičnim lokalnim oblicima u Liburniji ili Dalmaciji. Doduše, spominje značajna središta poput Nina i Zadra koji su zasigurno bili jaki centri za proizvodnju pojedinih tipova nakita. No, ona ih ne povezuje s izradom pojedinih tipova. Nadalje, pri citiranju u katalogu ima nekih nedosljednosti. Ako se, naime, kod opisivanja nalaza s gradina Dragišić redovito citira voditelj iskopavanja, tako je trebalo postupiti i kod predstavljanja drugih lokaliteta, npr. više raznih lokacija na kojima se istraživalo u Ninu (str. 68, 503; str. 63, 474; str. 76, 541).

Nije uobičajeno citirati činjenice koje su ranije utvrdili drugi autori, a pritom propustiti navođenje njihova imena. Moglo bi se pomisliti da je riječ o autoričinu zaključku. Radi se o njezinu zapažanju o odvojenosti južne od srednje i sjeverne Dalmacije, što se dakako potvrđuje i na fibulama. Š. Batović, B. Čović i B. Marijan već su ranije u svojim radovima ustanovili da je južna Dalmacija oslonjena na zaleđe BiH i da je u kulturno-povijesnom smislu odvojena od sjevernijih dalmatinskih regija (vidi Uvod, str. 2).

Čini mi se nepraktičnim što svako poglavlje ima zaseban broj bilješki: počinju iznova brojem 1 u svakom poglavlju. U izdanjima PBF-a bilješke su obično sukcesivne, što uvelike olakšava praćenje podataka, kao i eventualno citiranje. Popis literature u kojem se navode i skraćeni citati nije praktičan ni dosljedan. Ponekad se citira u kojem je gradu objavljen katalog neke izložbe, a ponekad se to ne spominje. Autorica se u djelu obilato služi katalozima koji imaju samo jednog ili dominantnog autora. U bibliografiji bi ih trebalo citirati poimence pogotovo zato što se vrlo često navode u kataložkome dijelu. Vrlo je teško, na primjer, doznati gdje bi se mogao naći rad M. Menđušića o ostavi Krčulj jer je bibliografska jedinica nepotpuna – bar se meni tako čini. Riječ je o prilično nepoznatom radu koji je važan za nekoliko tipova fibula. Naime sastav fibula u ostavi Krčulj prilično je neuobičajen. Zainteresirani stručnjaci sigurno bi htjeli konzultirati primarnu literaturu, a to im ovakvim propustom nije nimalo olakšano.

Vraćam se na problem fibula tipa *protocertosa*. O njima se raspravlja u Uvodu (str. 2–3), a zatim u tekstu u posebnome poglavlju (str. 74–78). Iako se autorica s pravom distancira od davno upotrebljivanih termina *protocertosa*, *predcertosa* ili *pracer-tosa* i od njihove navodne tipološke i razvojne veze s fibulama tipa *certosa*, u kataložkome dijelu ostavlja naziv *protocertosa* koji, htjeli mi to ili ne, i dalje ima značenje prethodnika fibula tipa *certosa*. Obje varijante su brojne u Liburniji, a u Istri se nalazi samo inačica s kuglastim završetkom nožice. Posve je vjerojatan njihov daljnji razvoj u tipove kakav je tip

In their first footnote on the first page of this monograph, sent to press in 1996, the editors of the PBF series stress that the author did not take into account certain subsequently published chronological proposals and conclusions, and this is particularly apparent in the chronological table at the end of the book. This is a well laid-out presentation of all types of eastern Adriatic fibula types based on the unadjusted Müller-Karpe and Kossack general chronological scheme. These are accompanied by the valid phases of K. Mihovilić for Istria and Š. Batović for Liburnia. Since the table encompasses and portrays the time span up to the end of the fourth century BC, *certosa* fibula types are missing – although nonetheless present in earlier periods.

On p. 57 the author assesses locally made Japodi fibulae from Prozor and Vreпча, but she is more restrained with reference to certain authentic local forms from Liburnia or Dalmatia. To be sure, she mentions important centres such as Nin and Zadar, which were certainly major production centers for specific types of jewelry. However, she does not associate them with production of individual types. Furthermore, there are some inconsistencies in citation in the catalogue. If, for example, the head of excavations is regularly cited in descriptions of finds from the Dragišić hillfort, this should have been the approach when presenting other sites as well, such as the several different locations at which research was conducted in Nin (pp. 68, 503; pp. 63, 474; pp. 76, 541).

It is not customary to state facts ascertained earlier by other authors, and then neglect to cite their names. This could lead one to believe that they are the author's own conclusions. This is the case in her observations on the distinctness of southern from central and northern Dalmatia, which is certainly confirmed by the fibulae. Š. Batović, B. Čović and B. Marijan have already confirmed earlier in their works that southern Dalmatia was oriented toward the hinterland of Bosnia-Herzegovina and that in the cultural and historical sense it is separate from the more northerly Dalmatian regions (see Introduction, p. 2).

I find it impractical that the footnote numbers restart in each chapter. In PBF publications footnote numbering is usually successive, which makes it much easier to follow the data and, if necessary, to cite it. The list of references, which also includes condensed citations, is neither practical nor consistent. Sometimes the city in which the catalogue to an exhibition was published is cited, sometimes not. The author made extensive use of catalogues that have only one or a principal author. They should have been listed individually in the bibliography,

Baška. Zato treba ukinuti Batovićev termin «ranolatenoidan» jer one ni u kojem slučaju nisu takve – ni po svom tipološkom razvoju ni u kulturno-povijesnom smislu. Međutim, nije jasno zašto autorica D. Glogović navodi da su fibule tipa *protocertosa* iz istog razdoblja kao i prave certoške fibule te da su njihov liburnski nadomjestak. Naime one su starije i javljaju se već oko 600. godine pr. Kr. Kao primjer rane datacije navodi poznati grob 79 sa Ždrijaca u Ninu. One su se nosile i u vrijeme horizonta fibula tipa *certosa* i imale svoj vlastiti razvoj. Predstavljaju dakle, tradicionalan oblik s duljom prošlošću od fibula tipa *certosa*. Nisu predstavljale jednostavnije imitacije certoških fibula i stoga im ne bi odgovarao naziv fibule *pseudocertosa* kako autorica predlaže u Uvodu.

Nadam se da će rad D. Glogović slijediti i drugi autori iz Hrvatske, tj. da će u izvrsnoj seriji PBF-a nastaviti pedantno i detaljno objavljevati i vrednovati sve vrste brončanih prapovijesnih nalaza iz naših muzeja i zbirki. Jedino se tako može stvoriti slika o hrvatskoj arheološkoj baštini za koju bi se na temelju karata u stranim arheološkim publikacijama moglo reći da je neistražena i nepoznata.

particularly since they are very often cited in the catalogue section. For example, it is very difficult to learn where one can find the work by M. Mendušić on the Krčulj hoard, because the bibliographic unit is incomplete – at least it seems that way to me. This is a relatively little known work which is important for several fibula types. The fibula combination in the Krčulj hoard is very unusual. Interested scholars would certainly want to consult the primary literature, but this oversight does not facilitate such a task.

I return to the problem of the *protocertosa* fibula type. They are discussed in the Introduction (pp. 2–3), and in the body of the text in a separate chapter (pp. 74–78). Although the author rightfully avoids the long-used terms *protocertosa*, *predcertosa* or *pracertosa* and their allegedly typological and developmental links with *certosa* fibula types, in the catalogue section she leaves the term *protocertosa* which, like it or not, continues to mean predecessor to the *certosa* fibula type. Both variants are numerous in Liburnia, while in Istria only a variant with a spherical foot tip was found. Their further development into types such as the Baška type is entirely probable. This is why Batović's term "early La Tèneoid" must be discarded, because they are certainly not like this – neither in terms of typological development nor in the cultural-historical sense. However, it is unclear as to why the author D. Glogović states that *protocertosa* fibula types are from the same period as actual *certosa* fibula types and that they are the Liburnian substitute for the latter. They are in fact older and already appear at around 600 BC. She cites the well-known grave 79 from Ždrijaci in Nin as an example of early dating. They were worn during the *certosa* fibula type horizon and had their own development. They therefore represent a traditional form with a longer history than *certosa* fibula types. They were not simpler imitations of the *certosa* type, and so the term *pseudocertosa* fibulae, as the author proposes in the Introduction, is not suitable.

It is my hope that D. Glogović's work will be followed by other authors from Croatia, i.e. that the exceptional PBF series will continue to didactically and thoroughly publish and accord value to all types of bronze prehistoric finds from Croatia's museums and collections. This is the only way to create a picture of Croatia's archeological heritage, which may otherwise be deemed unexplored and unknown judging by the maps in foreign archeological publications.

